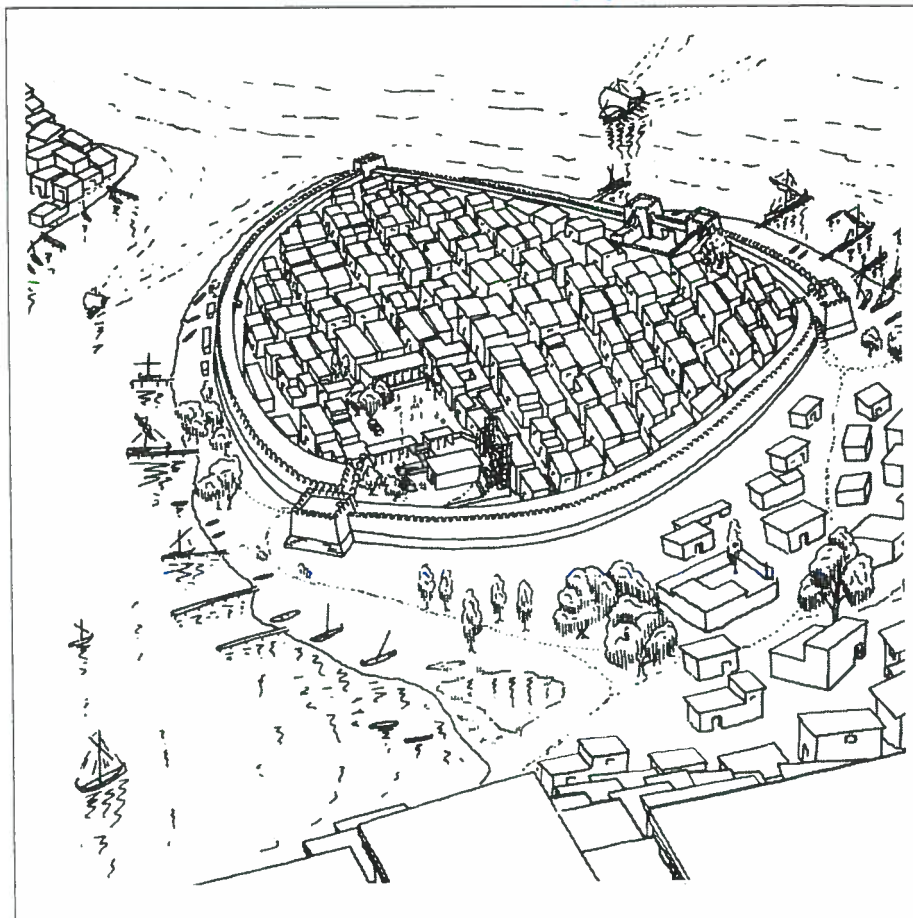

Den græske POLIS
fra: Nielsen, Poul Birk: Torv og tempel,
Munksgaard 1995. s. 10-17.

Rekonstruktionstegning af Smyrna i 600-tallet f.Kr. Byen er set fra borgklippen, akropolis.

Polis: borgernes fællesskab

En polis (flertal: poleis) kan defineres som en selvstyrende stat. Ordet polis betød oprindeligt borg, og det afspejlede behovet for forsvarsanlæg og tilflugtssted i de urolige tider. Efterhånden kom betegnelsen til også at gælde bebyggelsen omkring borgen og til sidst også byens landområde. Vi oversætter ordet med bystat, fordi vi taler om en by med tilhørende territorium, men det er lidt misvisende. Dels var polis en enhed af land og by, byen herskede ikke over landet, og dels udgjorde landbefolkningen størstedelen af borgerskabet. I byen, der som regel var omgi-

vet af en mur, fandtes statens politiske og religiøse centrum i form af *agorá* (torvet) og *akrópolis* (borgklippen med hovedhelligdommen).

Polis var nok en fysisk størrelse, et sted på landkortet, men det var primært et begreb: borgernes fællesskab. Bystaten bestod af borgere, *polítai*, og de var fælles om forfatningen, *politeía*. Som alle stater i oldtiden var polis også en religiøs institution, et *kultfællesskab*, der skulle sikre et godt forhold mellem borgerne og guderne. Kulten var først og fremmest rettet mod byens skytsgud og mod den *héro* (halvgud), der ifølge myten havde grundlagt staten.

Den typiske bystat var på nogle få hundrede kvadratkilometer og havde et borgerskab på nogle få tusinde, dvs. alle kendte stort set alle, og mange var indbyrdes beslægtede. Det forhold, at polis havde en *overskuelig* størrelse, gav borgeren mulighed for at få et helt anderledes forhold til staten end undersåtten i de store orientalske stater, hvor den enevældige hersker blev regnet for en gud, og hvor det enkelte menneskes betydning var forsvindende lille. Den græske borger havde hele tiden staten på nært hold som et menneskeligt fællesskab, der kaldte på hans aktive medleven. Hvis han ikke engagerede sig, svigtede han sit medansvar for helheden. Det var i realiteten en ny måde at være menneske på: den græske borger var værdifuld i sin bystat.

Bystaten var en dynamisk organisme. *Konkurrence* var et gennemgående princip. Borgerne kappedes om at vise det rette borgersind, *areté*, f.eks. ved tapperhed på slagmarken. Bystaterne konkurrerede indbyrdes, f.eks. i tempelbyggeri, og de forsvarede energisk deres selvstændighed og anseelse.

På den anden side var grækerne bevidste om, at de udgjorde et kulturelt fællesskab, og at de var forskellige fra f.eks. de civiliserede ægyptere og persere i øst, og fra de primitive thrakere og skythere i nord. Den græske betegnelse for alle ikke-grækere var *barbárer*, dvs. et neutralt udtryk for dem, der talte uforståeligt (bar-bar-). Grækerne var fælles om deres sprog, skønt der var forskellige dialekter; de var fælles om at dyrke de olympiske guder, selv om hver bystat havde særlig tilknytning til individuelle guder og heroer; de havde trods lokalt særpræg fælles kunst og arkitektur, og i myter og sagn ejede de en fælles skat.

Fællesskabet i polis havde sine begrænsninger. Befolkningen som helhed var med hensyn til rettigheder inddelt i tre hovedgrupper: borgere, metoiker (bosiddende fremmede) og slaver (eller andre former for ufri arbejdskraft). Kun mandlige borgere havde politiske rettigheder og ret til at eje jord. De politiske rettigheder var tilmed gradueret efter formue, således at kun de velhavende var fuldborgere, mens mindre velhavende havde færre rettigheder. Metoikerne havde ingen politiske rettigheder, men ret til at drive handel og håndværk. Slaver var deres herres ejendom og stort set uden rettigheder. Herren kunne frigive sine slaver, og frigivne blev metoiker. Yderst sjældent blev metoiker tildelt borgerret.

Den sociale struktur gik delvis på tværs af den retslige opdeling, da der både var rige og fattige borgere, og metoikerne fordelte sig på overklasse og mellemklasse. Endelig var slavernes vilkår afhængig af deres herres sociale klasse og af deres konkrete arbejdsopgaver.

Den intellektuelle revolution

Grækernes bevidsthed om eget særpræg fremmedes ved deres generobring af skrivekunsten. I de mørke århundreder var kendskabet til det at skrive gået tabt, men i 700-tallet f.Kr. overtog og videreudviklede grækerne det fønikiske *alfabet*. Fønikerne var grækernes konkurrenter som handelsfolk i Middelhavet. Alfabetet var en lydskrift og et langt smidigere arbejdsredskab end den mykenske periodes stavelsesskrift. Grækernes bidrag var ikke uvæsentligt: De tilføjede vokalerne, hvorved det blev muligt for den skrivende at udtrykke sig entydigt og præcist. En stor fordel ved alfabetet var, at det med sine kun 24 tegn var let at lære. Tidligere havde skrive- og læsefærdighed været forbeholdt en snæver kreds af særligt uddannede skrivere. Nu blev det tilgængeligt for menigmand, bl.a. kunne borgerne nedskrive og læse deres love. Endnu vigtigere var, at skrivekunsten gav nye muligheder for at tænke. Et samfund, der kan skrive, er i stand til at systematisere og bevare sin viden. Desuden kan det foretage dybtgående undersøgelser af sine egne forestillinger, f.eks. på det religiøse område.

I de orientalske kulturer som Ægypten og Babylon lå gudernes verden fjernt fra menneskenes dagligdag. Kongen var de almægtige guders repræsentant på jorden og forbindelsesled mellem guder og mennesker. Hos grækerne var guderne også højt hævet over jordiske væsener, de var udødelige og (næsten) almægtige, men bortset fra det blev de opfattet som mennesker på godt og ondt. De snød og bedrog hinanden og blandede sig hele tiden i menneskenes anliggender. Opfattelsen var på nogle punkter dristig og respektløs, og selve det at forestille sig guderne som mennesker var udtryk for en ny menneskelig selvbevidsthed. Herfra var skridtet til skepsis over for troen på guderne ikke stort.

Myterne var populært stof, og guderne blev brugt til at forklare alle fænomener, lige fra lyn og jordskælv til sygdomme og drømme. Men ikke alle accepterede denne type forklaring. I 500-tallet f.Kr. var i Ionien en gruppe tænkere, de såkaldte *naturfilosoffer*, optaget af at forklare naturens væsen uden at henvise til myterne. De forsøgte at finde en fællesnævner bag virkelighedens mange forvirrende og tilfældige detaljer. *Tháles* fra Milét (ca. 620-550 f.Kr.), der traditionelt kaldes for filosofiens fader, spurgte således om, hvad der var urstof eller grundstof (*arché*) for alle ting. Hans eget svar var, at det var vand. Som bekendt var svaret forkert, men hans tanke var banebrydende. Dels starter filosofisk

tænkning ikke med at løse et problem, men med at stille det – og dels henviste han i sit svar til noget kendt, nemlig vand. Der var med andre ord sket et brud med den mytologiske tænkning, hvor det guddommelige og ukendte blev brugt til forklaring.

De ioniske naturfilosoffer søgte logiske forklaringer på fænomenerne, men de gjorde det ud fra teoretiske spekulationer, ikke ved praktiske undersøgelser. Skridtet fra filosofi til videnskab blev taget i 400-tallet f.Kr. af forskere, især læger, der arbejdede efter den *empiriske* metode, dvs. systematisk indsamling af viden ved iagttagelser og eksperimenter. Hermed havde græske lærde indført de principper, som også moderne videnskab bekender sig til.

SPØRGSMÅL:

1. Hvor lå de græske bystater placeret geografisk? Brug kortet over de græske bosættelser i Middelhavsområdet.
2. Hvad adskilte de græske poleis fra Orientens stater?
3. Beskriv bystatens udseende og indholdet af borgernes fællesskab.
4. Hvordan var forholdet mellem befolkningsgrupperne, og hvordan var den sociale struktur i polis?
5. Hvilke kulturelle og intellektuelle præstationer skabte bystaten grundlag for?

Den økonomiske udvikling

Den græske befolknings spredning var til dels et udslag af, at det græske hovedland fra naturens hånd var fattigt på ressourcer. Ca. 3/4 af arealet bestod af bjerge, og kun nogle få steder var det muligt at bryde marmor og udvinde jern, sølv og guld. På det øvrige landområde var der kun få sletter med frugtbar agerjord. Hertil kom, at klimaet ikke var særlig gunstigt for afgrøderne på marken, da det næsten kun regnede om vinteren, og den varme sommer hurtigt udtørrede det tynde lag af muld. De mange bjerge gjorde færdsel og transport over land til en besværlig sag. Bjergene adskilte de mange små samfund, men havet forbandt, og grækerne blev hurtigt fortrolige med at færdes til søs. Kompas var ukendt, men den korte afstand mellem øerne gjorde det let at navigere i dagtimerne. Fiskeri og saltudvinding af havvand spillede en vigtig rolle. Havet var farbart fra marts til november, men efterår og vinter var sejlads umuliggjort af storme.

Trods de barske naturforhold var landbrug langt det dominerende erhverv. De vigtigste afgrøder var byg, hvede, oliven, vin og grøntsager. Jorden blev pløjet med en let plov, der skar igennem, men ikke vendte mulden. Kornet blev sået om efteråret med hånden, det voksede op i løbet af den våde vinter og blev høstet med en segl om foråret. Byg var

mere almindelig end hvede, da den ikke krævede så tykt et jordlag. I vinmarken og olivenplantagen blev jorden løsnet og luget med en hakke, og vinstokke og oliventræer skulle til stadighed beskæres. Vin og oliven modnede i den tørre sommer og blev høstet om efteråret.

Mængden af husdyr var begrænset. De hyppigst forekommende var geder og får, som var nøjsomme og gav mælk, ost, skind og uld. Okser var de vigtigste trækdyr, efterfulgt af muldyr og æsler. Heste blev opdrættet af overklassen og blev primært brugt som ridedyr og til væddeløb.

Ernæringen bestod hovedsagelig af brød, ost, grøntsager og grød. Olivenolie blev brugt som fedtstof til maden, men også som olie i lamper og som olie til at smøre på huden. Vin blev drukket fortyndet med vand. Kød var ikke hverdagsspise, men ved de religiøse fester blev dele af offerdyrene, mest okser og svin, fordelt blandt deltagerne.

De arkæologiske fund vidner om en kraftig *befolkningstilvækst* i Grækenland i 800- og 700-tallet f.Kr. Måske skyldtes det, at jorden blev bearbejdet mere effektivt og blev i stand til at ernære flere mennesker. Jern var hårdere og bedre til redskaber, som f.eks. plov og hakke, end den tidligere periodes bronze. Omvendt betød det stigende befolkningstal et stadigt krav om flere fødevarer, og det skærpede behovet for mere landbrugsjord. Jorden var knap og ulige fordelt, idet adelen ejede det meste og bedste. Det blev derfor nødvendigt for bystaten at organisere en storstilet indsats for at løse problemet: dels blev befolkningsoverskuddet eksporteret og bosat i en ny stat et gunstigt sted på den anden side af havet, og dels blev der sørget for import af levnedsmidler.

Bystaterne formerede sig som ved knopskydning, og *kolonierne* bredte sig langs Middelhavets og Sortehavets kyster. Moderbyerne anlagde ikke kolonier i imperialistisk øjemed – modsat europæiske staters kolonierhvervelse i nyere historie. Den græske koloni var uafhængig og selvstyrende, og hovedreglen var, at den opretholdt venskabelige forbindelser med sin moderby.

Mellem moderby og koloni opstod der en vis *arbejdsdeling*. Kolonierne producerede et overskud af korn, som kunne sælges til moderbyerne. Korntilførslerne skabte en ny situation for både landbrug og håndværk i det græske hjemland. I landbruget blev produktionen i stort omfang lagt om fra kornavl til dyrkning af vin og oliven, som der var god afsætning for i kolonierne. Specielt var oliven en efterspurgt vare ved Sortehavets nordkyst, hvor klimaet var for koldt til, at olivenfrugter kunne modnes. Håndværksprodukter, især bemalet keramik, fine metalvarer og tekstiler, var også et populært byttemiddel, og de forskellige håndværk oplevede en opblomstring. I *arkáisk tid* (ca. 750-500 f.Kr.) gjaldt det især i de driftige bystater Milet og Korinth, men fra slutningen af 500-tallet f.Kr. overtog Athen førerstillingen med hensyn til håndværk og handel.

Handelen fik et yderligere opsving, da grækerne i slutningen af 600-

Den anvendte *teknik* forblev på et lavt niveau; vigtigste energikilde var menneskers og dyrs muskelkraft. Håndværksproduktionen fandt i nogle tilfælde sted i manufakturer, dvs. større værksteder med arbejdsdeling og specialisering, men uden maskiner. Håndværkerlav og store handelshuse fandtes ikke.

Økonomien var i overvejende grad baseret på selvforsyning, antallet af handelsvarer var få, og transport var en risikabel og bekostelig affære. Polis viste ingen interesse for at stimulere eksporten, men sørgede for at sikre importen af levnedsmidler.

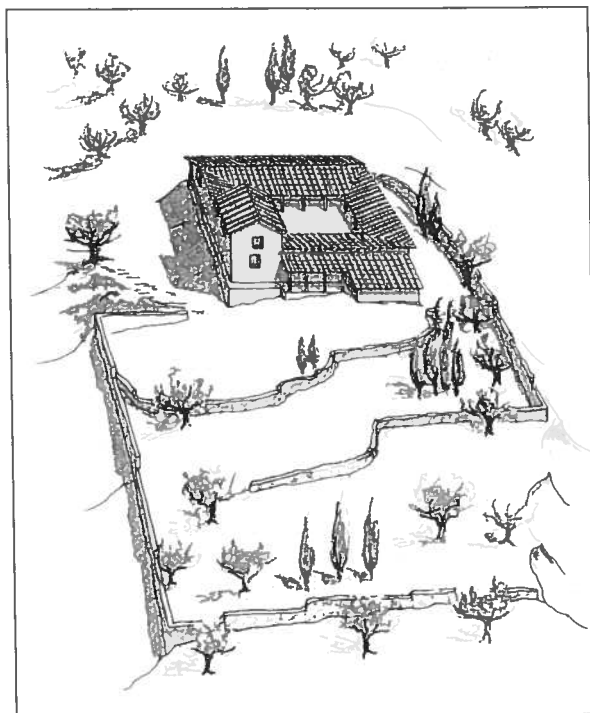
Den politiske udvikling

Den politiske drivkraft i polis var ikke modsætningen mellem frie og slaver eller mellem borgere og metoiker, men spændingen mellem *rige og fattige borgere*. Hovedtendensen var, at den jordejende overklasse efterhånden blev presset til at opgive sit monopol på magten, fordi de lavere klasser fik større betydning for statens eksistens. På det økonomiske område gav væksten i byerhvervene de jordløse borgere mulighed for at ernære sig og optræde mere selvstændigt i forhold til overklassen. Endnu vigtigere var det, at statens militære styrke blev afhængig af borgere fra mellemklasse og underklasse.

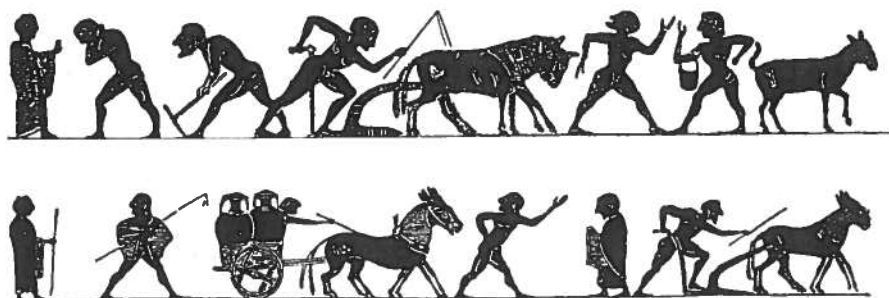
Det adelige rytteri havde været kernen i hæren, men i 600-tallet f.Kr. blev det trængt i baggrunden af den mere slagkraftige styrke af *hoplitter*, sværtbevæbnede fodfolk. Deres udrustning var billigere end rytternes, men da den skulle bekostes af soldaterne selv, stillede tjenesten som hoplit krav om en vis formue eller indtægt. De fattige borgere var afskåret herfra, men de fik til gengæld militær betydning som *roere* på krigsskibene, specielt fra ca. 500 f.Kr., da enkelte bystater opbyggede en stærk flådemagt. Rorerne skulle ikke selv betale udgifterne til skibene; finansieringen påhvilede staten og de rige borgere.

Opgøret med adelsstyret var et resultat af den økonomiske og den militære udvikling, men det skyldtes også indbyrdes konkurrence mellem adelsslægterne om magt og ære. Fra ca. 650 f.Kr. skete der i en del polis det, at en enkelt aristokrat brød med sine standsfæller og med støtte i folket tilrev sig magten som *tyrán*, enehersker, eller at aristokraterne accepterede, at en højt anset borger fik fuldmagt til at reformere lovgivningen. I begge tilfælde resulterede det i en forbedring af de nødstedte borgeres økonomiske og sociale stilling. De fattiges gæld blev slettet, konfiskeret adelsgoods blev udstykket til småbønder, byerhvervene blev fremmet, og offentligt byggeri skabte arbejde til mange hænder. Lovene, der tidligere havde været uskrevede og grundet på sædvane, blev skrevet ned. Det gav de svageste i samfundet en sikkerhed mod vilkårlig magtudøvelse fra overklassens side.

Rekonstruktionstegning af landbrugs-ejendom ved Vari i Attika. Ca. 400 f.Kr.

Landbrugsarbejde. Tegning efter vasemaleri på attisk drikkeskål fra 500-tallet f.Kr.

tallet f.Kr. indførte *mønter* som betalingsmiddel. Mønterne blev opfundet i Lýdien i det vestlige Lilleasien, og ideen blev hurtigt overtaget af de ioniske byer og derfra udbredt til det øvrige Hellas. Hver polis prægede og udstedte sine egne mønter. Omsætningen af varer blev fremmet, fordi det nu var let at adskille køb og salg. Rigdom i penge vandt frem, omend rigdom i jord forblev det mest almindelige og mest ansete.

En særlig vare var *slaver*, som typisk var krigsfanger fra fremmede egne. Fra 500-tallet f.Kr. blev de i stort tal importeret og anvendt som arbejdskraft i håndværksproduktionen. Tidligere havde slaver primært været brugt til husholdning og markarbejde.

På alle områder af det økonomiske liv var *de små enheder* dominerende: små gårde, små værksteder og små handelsforetagender. Ejeren og hans familie deltog selv i arbejdet og fik eventuelt hjælp af nogle få slaver. Store gårde og store værksteder med mange slaver hørte til sjældenhederne.

Tyranniet, eneherredømmet, blev et overgangsstadium fra adelsstyre til styreformer, der inddrog en større del af borgerne i magtudøvelsen, enten *oligarkí*, fåmandsstyre, eller *demokrati*, folkestyre. I et oligarki var adgangen til politiske rådsforsamlinger og embeder i staten indskrænket til folk, der ejede en bestemt mængde jord, mens der i et demokrati ikke var væsentlige begrænsninger i valgbarheden. Disse to styreformer blev fremherskende i *klassisk tid* (ca. 500-323 f.Kr.), men i mange stater rasede magtkampen fortsat, og forfatningen skiftede flere gange mellem oligarki og demokrati.

Voldsomme stridigheder var reglen både i og mellem de græske bystater. Kun stillet over for en mægtig *ydre fjende* lykkedes det at samle nogle af staterne til fælles indsats. Det skete under *Perserkrigene* (499-479 f.Kr.), efter at Hellas' store nabo i øst, Perserriket, havde vokset sig større og undervunget bl.a. de græske stater i Lilleasien. Samme skæbne truede bystaterne i det græske hovedland, som var på nippet til at bukke under for en persisk invasion. Under anførsel af Sparta og Athen, de to mægtigste poleis, lykkedes det grækerne at besejre den talmæssigt overlegne fjende både til vands og til lands. Sejren blev af grækerne opfattet som et mirakel og et bevis på, at guderne stod på deres side. Stolthed og selvfølelse, men også en højtidelig alvor, besjælede de sejrende. De frie bystater havde bevist deres styrke over for den orientalske kongemagt.

Samarbejdet mellem de græske stater blev dog snart afløst af indbyrdes rivalisering. Sparta og Athen kom til at stå som hovedmodstandere. Sparta var den stærkeste landmagt, og Athen den stærkeste sømagt. Begge stod i spidsen for et forbund af stater, og konflikten splittede det meste af den hellenske verden. Staterne var også splittede indadtil, og hovedmønsteret var, at demokraterne støttede det demokratiske Athen og oligarkerne det oligarkiske Sparta. Spændingerne udløste *Den peloponnésiske Krig* (431-404 f.Kr.), som endte med Athens nederlag. Men Sparta vandt kun sejr takket være økonomisk støtte fra perserkongen til at udruste en flåde, og perserkongen tog sig betalt for sin støtte ved igen at underlægge sig de græske stater i Lilleasien.